

A. Dijkstra

*Stigmatisering: Maatschappelijke gevolgen van een afwijkend uiterlijk**

J.E. ELLEMERS

Het is misschien een soort wetmatigheid dat er veel moet worden geproduceerd om een beperkt 'nuttig' effect te bereiken, behalve dat het de producent een zekere 'satisfactie' geeft. Het geldt voor de natuur, waar veel 'verloren' gaat, maar evenzeer voor cultuurproducten. Het geldt in ieder geval ook voor de wetenschap, waarvan onder andere uit citatie-analyses bekend is dat maar naar een beperkt deel van de verschenen publicaties door andere auteurs wordt verwezen of op een of andere wijze wordt voortgebouwd. Aan de ene kant kun je denken: dat is misschien maar goed ook, want er verschijnen toch al zo veel boeken. Aan de andere kant schuilt er vaak ook iets zeer onrechtvaardigs in dat aan bepaalde, toch belangrijke, publicaties ten onrechte weinig of geen aandacht is besteed.

Maar men moet daarmee oppassen. Zo zijn er wel boeken (het geldt natuurlijk ook voor belletrie en andere cultuurproducten) waarvan je soms jarenlang denkt dat je ongeveer de enige bent die ze kent en waardeert. Tot je op zeker ogenblik tot de ontdekking komt dat er ook andere 'bewonderaars' zijn, of dat aan het betreffende boek of de betreffende auteur wel degelijk aandacht is besteed; maar dat je dat niet hebt geweten omdat die aandacht is gesitueerd in een ander 'circuit'. Bovendien is vaak moeilijk te bepalen of aan iets 'ten onrechte' weinig aandacht is besteed.

Toch blijft het een feit dat er tal van boeken zijn te noemen die ten onrechte over het hoofd zijn gezien en die ook niet zijn gecanoniseerd, dat wil zeggen zijn doorgedrongen tot overzichten of standaardwerken. Als voorbeeld hiervan wil ik een boek noemen, dat in mijn ogen niet alleen voortreffelijk, maar ook zeer onthullend is, waarvan ik de *indruk* heb dat het niet de aandacht heeft gekregen die het verdient. Daar ben ik echter niet volstrekt zeker van. Want misschien is

* Rotterdam: Lemniscaat, 1979

het in een circuit van 'specialisten' toch wel enigszins bekend, zelfs al is er dan niet direct naar verwezen. Het betreft namelijk een boek op een grensgebied tussen verschillende disciplines, die ik niet alle kan overzien. Ik gebruik het hier als voorbeeld, omdat ik er enkele hypothesen aan wil verbinden, waarom publicaties soms weinig aandacht krijgen.

Dijkstra's *Stigmatisering* verscheen in 1979. In 1976 was er onder de zelfde titel al een voorpublicatie van verschenen bij het Nederlands Instituut voor Praeventieve Geneeskunde TNO te Leiden. Het is te beschouwen als een bijproduct van het proefschrift van Dijkstra, *Determinanten van ziekteverzuim in produktie-organisaties voor gehandicapten*. Een ander bijproduct van Dijkstra's belangstelling voor gehandicapten is een boek met historische prenten dat hij verzorgde: *De getekende mens*, dat in 1981 verscheen ter gelegenheid van het Internationaal Jaar van Gehandicapten. Ik ken het boek *Stigmatisering* omdat ik de auteur (die werkzaam is op het gebied van de medische sociologie) ken en ik verschillende malen met hem over het boek van gedachten heb gewisseld.

Het boek begint met een uiteenzetting over stigmatisering, etikettering en afwijkend gedrag, die is geïnspireerd op inzichten van het symbolisch interactionisme, in het bijzonder die van Goffman. Deze inzichten worden vervolgens toegepast op lichamelijke aantrekkelijkheid en zichtbaarheid van een handicap. Het bijzondere van het boek is echter dat deze inzichten worden getoetst aan de hand van een kwantitatieve analyse, waarin zichtbaarheid van een handicap als onafhankelijke variabele wordt gerelateerd aan andere (afhankelijke) variabelen. Het onderzoek vond plaats in zogenaamde sociale werkplaatsen voor gehandicapten, voor wie in het 'vrije bedrijfsleven' geen plaats was. De mate van zichtbaarheid van de handicap werd vastgesteld door bedrijfsartsen, wier oordelen in hoge mate bleken te correleren met die van werkleiders en personeelschefs van deze instellingen.

Dijkstra vond dat duidelijk zichtbaar gehandicapten – ongeacht of het om geestelijk, psychisch of lichamelijk gehandicapten ging – gemiddeld genomen werk van lager niveau verrichten en zodoende ook een lager loon genoten dan degenen die niet of in veel mindere mate zichtbaar gehandicapt zijn. Dit verband gold ook als rekening wordt gehouden met de ernst van de handicap, de leeftijd, de diensttijd en het geslacht van de werknemer. Bovendien bleek de invloed van de zichtbaarheid van de handicap zich niet zozeer op korte termijn, maar vooral op langere termijn uit te kristalliseren. Verder bleek dat zichtbaar gehandicapten niet vaker en langer verzuimden dan minder zichtbaar gehandicapten.

Het opmerkelijke van dit onderzoek is, dat het aantoonde dat er zelfs in een beschutte werkomgeving stigmatisering plaats vindt op basis van een door een zichtbare handicap bepaald afwijkend uiterlijk. Opmerkelijk is verder dat stig-

matisering niet alleen in korte, vluchtige contacten een rol speelt, maar juist op langere duur wordt versterkt. Dijkstra verbindt daar nog enkele beschouwingen aan over de betekenis van deze uitkomsten, over gehandicapten als minderheid en gehandicapten in het arbeidsproces.

Het fascinerende van het boek is vooral dat blijkt dat zelfs professionele hulpverleners discrimineren tegenover de aan hun zorgen toevertrouwde 'cliënten'. Dit is overigens vaker geconstateerd in studies die zich bedienen van het perspectief van 'labeling'. Het is ook onderkend in de meeste boekbesprekingen die aan het boek zijn gewijd. Deze besprekingen verschenen in dagbladen en in enkele tijdschriften op het gebied van professionele hulpverlening, van welke laatste categorie ik er zes heb kunnen traceren. Slechts één daarvan had een wat zure ondertoon. Opvallend genoeg, is – voor zover ik kon nagaan – het boek niet besproken in een van de algemeen sociologische tijdschriften, alhoewel die vermoedelijk er wel recensie-exemplaren van hebben ontvangen. Nóg opvallender is misschien dat naar het boek zelden wordt verwezen, noch in de medisch-sociologische literatuur, noch in algemeen sociologische beschouwingen. Ik moet trouwens bekennen, dat ik zelf weliswaar veelvuldig in colleges naar het boek heb verwezen, maar pas onlangs in een publicatie.

Waarom is dit zo? De uitkomsten van deze studie zijn in zekere zin schokkend genoeg. Alhoewel het altijd moeilijk is te verklaren waarom iets niet is gebeurd, wil ik trachten enkele hypothesen te ontwikkelen die misschien ook gelden voor andere 'ongekende meesterwerken'.

Allereerst wordt in *Stigmatisering* een paradigma gehanteerd (het symbolisch interactionisme), waarvoor de belangstelling al enigszins op zijn retour was toen het boek (in 1979) verscheen. Dit geldt zeker voor Nederland, waar eigenlijk nauwelijks een traditie van symbolisch interactionistisch onderzoek heeft bestaan. Voorts is een nadeel dat het boek niet in het Engels is gepubliceerd. Want zowel op het gebied van het symbolisch interactionisme, als van de medische sociologie, is het lezerspubliek in Nederland beperkt. Bovendien verschoof in de medische sociologie en in het volksgezondheidsbeleid de aandacht naar preventie en epidemiologie. Toen er later weer aandacht kwam voor stigmatisering (met name van aids-patiënten) was het boek van Dijkstra kennelijk uit het gezichtveld verdwenen.

Maar misschien nog belangrijker is, dat *Stigmatisering* een combinatie is van een aan het symbolisch interactionisme ontleende probleemstelling en een kwantitatieve analyse. In kringen van symbolisch interactionisten heerst vaak een grote afkeer van alles wat naar kwantitatieve analyse ruikt. Dit is natuurlijk zeer kortzichtig. Want verschijnselen als stigmatisering, etikettering, vooroordeel en discriminatie zijn meestal alleen te 'bewijzen' door kwantitatieve ana-

lyse. Het is echter denkbaar dat mensen die belangstelling hebben voor symbolisch interactionistische perspectieven een boek dat gebaseerd is op cijfers snel ter zijde zullen leggen.

Mogelijk een andere belangrijke reden dat het boek niet de aandacht heeft gekregen die het verdient, is dat het een 'onwelkome boodschap' bevat. In de gezondheidszorg en de zorg voor gehandicapten zullen veel mensen niet graag willen horen dat er door professionele hulpverleners wordt gediscrimineerd tegenover personen die aan hun speciale zorg zijn toevertrouwd.

Maar vooral blijft het de vraag waarom het boek in de 'algemene' sociologische literatuur en ook door onderzoekers op het gebied van afwijkend gedrag niet is opgemerkt. Het heeft ongetwijfeld te maken met de 'verkokering' van de verschillende wetenschappelijk (sub)disciplines, waardoor men vaak niet goed meer op de hoogte is van wat er in andere specialisaties gaande is. Dit alles neemt niet weg dat het ook iets raadselachtigs heeft waarom van sommige boeken wel en van andere weinig of geen notie wordt genomen.

Dr. A. Dijkstra is divisiehoofd Volksgezondheid van het TNO Instituut Preventie en Gezondheid te Leiden.